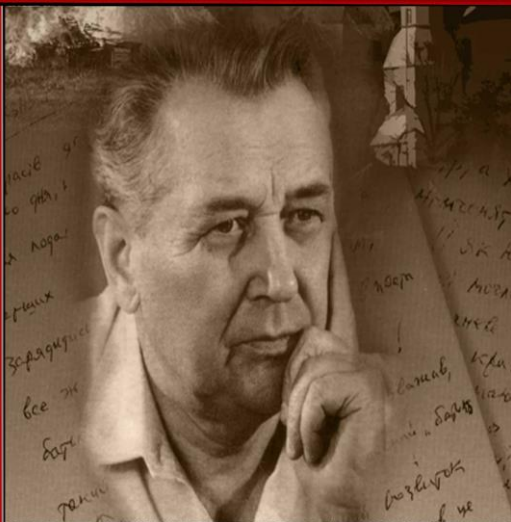

DeCourse

ОЛЕСЬ ГОНЧАР

ТРОИКА

«Тронка» Олесь Гончара – сюжетно насичений роман у новелах, в якому автор змальовує життя простих людей, їхні радощі і страждання. Наскрізною ідеєю у творі є ідея перемоги любові і простого земного щастя над жахіттями руйнації, які несе війна.

Світову славу письменнику принесли романи «Собор», «Прапорonosці», «Тронка», «Берег любові», «Людина і зброя», повісті «Бригантина», «Далекі вогнища, новели «Модри Камінь», «За мить щастя». Олесь Гончар – видатний український письменник, автор соціально-психологічних та філософських романів, повістей та новел.

Олесь Гончар

Тронка

Глава I. Ти літай

— Ніщо мені так не пахне, як наш степ, — каже молодий Горпищенко, льотчик реактивної авіації, приїжджаючи до батька-чабана у відпустку.

І якось так випадає щоразу, що батька застає він не в хаті і не в кошарі, а в степу, просто серед пасовища, де старий стоїть коло отари з гирлигою, в черевиках солдатських і в усіх своїх чабанських обладунках: пояс, а на поясі джермало, що дісталось йому у спадок ще від діда-чабана, і ріг баранячий з нафталіном — рани вівцям присипати, і пляшка суміші креоліну з дьогтем — теж для гоєння ран, і, звичайно ж, ножиці, щоб простригати вівцям очі, бо, буває, Так позаростають, що й шпичаків не бачать, проколють очі об них.

Чабан Горпищенко собою незavidний, але в степу він якось далеко видний. Низькорослий, осадкуватий, прогартований вітрами, шкіра на ньому пропечена, як шкураток, а очі вже сиві од старості чи вицвіли від сонця та від неба, і самі вони мають барву вилинялого степового неба.

У всеозброєнні постає перед сином старий Горпищенко. Про таких чабанів кажуть, що він

природний чабан, і хоч ростом його природа й не щедро дарувала, але тим вразливіший він, коли йдеться про його батьківську честь. З суворою гідністю і навіть настороженістю жде він, поки син, вставши з газика, підійде до нього, зірко стежить, чи син не зробить якогось промаху, чи не образить його чимось, не порушить давнього звичаю. І хоч сином його в радгоспі пишаються, бо знають, що він льотчик неабиякий, сьогодні реактивний сокіл, а завтра, може, полетить на такі планети, де ні отар, ні степів не буде, проте батька й це не виводить з рівноваги, він стоїть і з суворістю жде належної синові шани, а перед ним його гирлига з мідною, рясно розгравійованою брейцарою.

А коли вже син поздоровкається і промаху ніякого в етикеті не зробить, тоді вицвіла текуча блакить батькових очей враз наливається ніжністю.

— Не забув? — ставить він перед сином гирлигу, де на брейцарі викарбувана з дитинства знайома синові кудлата чабанська вівчарка.— З яких частин складається гирлига, ану?

— Брак, барнак, брейцара і держак! — чітко відповідає син, і цим йому вже забезпечена симпатія старого на весь час відпустки.

Хто незнайомий глянув би збоку на них, аж неймовірним йому здалося б, що цей щуплявий, до чорноти просмалений сонцем чоловічок дав життя цьому білявому ставному юнакові, який

виструнчившись стоїть перед ним. Син усміхається, розглядаючи батькові обладунки.

— Здорово, га? — звертається він до сержанта-водія, що теж, злегка усміхаючись, виглядає з кабіни газика.

Хто-хто, а син знає, що добра половина цих обладунків в звичайний час зосталася б лежати вдома, бо нічого зайвого чабан не візьме в таку спеку носити з собою по степу, а якщо вже він так спорядився, якщо вже оту мідну напівстерту брейцару начищено до блиску, то це ради зустрічі з сином, то це для того, щоб у таку врочисту мить батькові було чим погамувати його чабанське й старістью не притуплене честолюбство.

Стоять вони удвох коло отари в степу — один той, що все життя пішки ходить по землі, другий, що півжиття проводить у небі; один з гирлигою, жезлом пастуха, що засвідчує приналежність до найдавнішого фаху людського, а другий з емблемою у вигляді крил на кашкеті, хоча найпрудкіші крила вже не можуть зрівнятися з тими швидкостями, на яких він живе. Стоять, а біля них збилася жаркою купою отара, збилася густо, в щільник. Бруднувато-білі, вже острижені мерини надсадно дихають, ховають голови від спеки у власну тінь, а за ними степ, і степ, і марево маревіє,— марево чи синява неба спустилася до землі, млисто розсіялась серед просторів.

Навіть того, чиє життя минає в небі, цей степ вражає своїм безмежжям, блиском, сліпучістю — сонце таке сліпуче тут світить, ніби ти опинився на якійсь уже іншій, ближчій до сонця планеті.

І все тут пахне. І хоч пахне не стільки якимись там особливими пахощами степового різнотрав'я, бо траву тут майже геть стирловано, одначе син таки каже істинну правду, що ніщо йому так не пахне, як цей степ, навіть коли він пахне просто гарячим лоєм отари, батьковим чабанським духом та відкритою навстіж сухою кошарою, яку зараз посилено дезинфікує сонце.

Одна з овець забентежилась, почала мекати в бік кошари, і льотчик, глянувши туди, помітив, як між кущами кураю стрибає щось схоже на зайченя. Стрибає невміло, натужно, стрибне і впаде, наче підстрелене, потім зводиться знов.

— Отож, кажуть, бог є,— загомонів батько. — А де ж він є? Хай ми прогрішили, а ягня? За що його він скалічив?

Жваво, майже підбігцем старий чабан кинувся до ягняти, взяв його на руки, приніс, поклав до вівці, і вона одразу заспокоїлась.

— Бач, як ноженята йому покрутило. Інші бігають, вибрикують, а цього щоразу треба підносити до матері, само не встигає за сакманом...

— Це ж чого воно таке?

— Таке вродилось, та ще й не одне: троє таких

калічок в сьогорічному окоті...— Старий враз насупився, похмарнів. — А в Японії, я чув, дітей тридцять тисяч калічками народилось, це правда?

Син промовчав, нічого не відповів. Помітивши, що водій жде розпорядження, льотчик відпустив його, сказав на прощання:

— До завтра.

Чабан насторожився: до завтра? Чому до завтра? Оце така відпустка? Старий ще більше насупився, але доскіпуватись не став: той же чабанський гонор не дозволяв йому бути причепливим, лізти не в своє. Син тим часом став розпитувати про життя, і батько, захочений його цікавістю, незабаром гомонів уже про те, що найдошкульніше його пече: про настриг вовни в цьому році та про випаси, що їх дедалі скорочують, принагідне вилаяв начальство, яке, мовляв, не прислухається до чабанів.

— Худоби щорік більшає, розвели її стільки, що ферми тріщать, а прийде зима — годуй чим хочеш. Хіба ж не було, що корів шлангами підв'язували до бантин? Підв'язуть та ще пробують і доїти! Отак хазяйнуємо, — розпалювався старий. — Навесні, коли зовсім прикрутило, приїздить порадник з області: камкою годуйте! Січть, здобрюйте і годуйте. А то спите тут, вишукуєте. Стільки морської трави пропадає по узбережжю, а в них худоба дохне!

— Та худоба ж камки не їсть! — здивувався син. — Вогонь і той її не бере. Бензином, бувало, обіллємо, бензин обгорить, а камка вся ціла...

— Отож такий «новатор»... Ну, я на глум не пішов, не став дурну їхню камку збирати... Зовсім хотів уже був кинути чабанування та перебраться жити на Центральну, заніс був і гирлигу директорові в кабінет: кому передати, кажіть? Та тільки нікому й передати, бо не густо тепер вас, охочих до чабанування. Молоді? Вони начабанують! Йому аби верхи на велосипеді отару завертати! На кожній руці в цього по годиннику, один спішить, другий відстає, так він поглядає на той, що спішить, по ньому пасе... А ми ж не вічні. Нас не стане, кому оцю, — батько аж сердито пристукнув об землю гирлигою, — кому її передати?

— То, може, мені? — посміхається син на батьківську мову.

Старий пильно дивиться на нього, на його кашкет.

— Ні, ти — літай.

І після мовчанки знов:

— Тобі — літати.

Неквапом рушають вони до своєї чабанської оселі, рівно, обопліч ступають по цій твердій забучавленій землі, де льотчик ще, здається, недавно бігав чабанчуком. Рідна сива земля

чабанська... Дикі коні гасали по ній із правіку... Чумацькі мажари з кримською білою сіллю важко рухалися по ній... Мітлиця під ногами тече, тонконіг, типчак. Нема тут боліт, нема мерзлоти, твердь цілинна, спресована віками... Така твердь, що могли б звідси й міжпланетні кораблі стартувати.

Осторонь кошар, на белебні, височить кущик тополь, біліють чабанські будиночки; там уже біганина, метушаться жінки-чабанки, пір'я летить аж у степ, і чути дзвінкий, дівочий, безтямно-радісний крик:

— Ура! Петрусь приїхав!

І вже мчить звідти сестра Тоня, летить, зблискуючи колінами, попереду всіх, а за нею, як хвіст за кометою, — гурт малечі. Розрум'янена, ошаленіла, Тоня з розгону налітає на брата, кидається йому на шию, і вже брат, жарко обцілований, вихопившись, як з полум'я, відзначає про себе, що сестра таки здорово підросла за час його відсутності, стала зовсім уже піддівком. Налита, туга, мов вишня, очі горять, стріляють блиском, а волосся вже накрутила на голові по-модному. Широко, в один захват кинула очима по степу.

— Де ж таксі?

— А я цього разу не на таксі.

— Газиком? З полігона дали? Ну, а коли ти

вже прилетиш до нас, Петрику, на своєму? На тому, що швидше звуку?

— Колись таки прилечу...

— У нас же є де сісти, глянь!

І вона обвела рукою степ, де світлий океан марева розлився.

Вся трепетно-збуджена, Тоня вихоплює в брата з рук його дорожню валізу і мчить з нею вперед, раз у раз озираючись весело на брата, а русяве пухнате волосся вже розпустилось і метляється їй на плечах.

— Клопіт з нею, та й годі,— каже батько з невдоволенням, більше вдаванім. — Ото як накудляла... То кінським хвостом підніме, то розпустить, як утоплениця... Хіба їй екзамени в голові?

На подвір'ї повно малечі, чабанчуків та чабанят безштанних, повно качат, курчат та кролят, чабанські собаки лащаться, всюди пір'я біліє, а над пір'ям, над курчатами-качатами, над відкритою літньою кухнею-кабичкою, що вся шкварчить і пашить, — над усім цим ясніє добра, всеобіймаюча матерна усмішка.

Мати. Вона всміхається, а сонце вже іскриться в краплинах сліз на щоках, повні розчервонілі руки мати похапцем витирає об фартух, губи їй дрижать хвилюванням і шепочуть уже щось найпестливіше, найніжніше, і, пірнувши в тепло її грудей, льотчик

на мить перестає бути льотчиком, і нема за ним вздовж і впоперек облітаного неба, ні шалених надзвукових швидкостей, нема ні команд, ні тривоги, ні небезпек, а є тільки затишок і насолода віднайденого щасливого дитячого світу. Та це тільки миттєве, потім знову все стає на свої місця, і він перед нею вже приїжджий льотчик, майже гість, і мати, погамувавши кипіння своєї радості, терпляче жде, поки син здоровкається з чабанами та чабанками. Ось він розмовляє, жартує з Демидом та Демидихою, у яких дітей купа, часом приїжджі думають, що внуки Демидові, а це все його сини... Потім льотчик знову коло матері, і вона має змогу повести його по двору, показати копичку сіна, що батько накосив і приберіг спеціально ради нього, бо обоє вони знають, як любить син спати на сіні, потім цілою родиною оглядають топольки, що зеленіють такою густою соковитою зеленню, якої немає й близько в цьому голому, рано вигоряючому степу.

— Як там з неба їх... чи видно? — питає батько.

— Видно, — відповідає син, розглядаючи тополеве віття. — Славні топольки, гарно підросли.

І наступного літа він оглядатиме їх, мірятиме оком, тільки тоді тополеве гілля розів'ється ще більш.

В той рік, як пішов син в авіаційне, посаджено

ці молоді топольки. Лише степовик знає, як нелегко їх викохати тут, у степу, на вітрах. Та викохав чабан Горпищенко, поливав, напував колодязною водою. Бо для того ж і посаджено, щоб росли, щоб син бачив їх з неба!

Розрослись тополі, роззеленілись. Піднялись вище хати чабанської, на весь степ стали видніти, і всі тутешні льотчики добре знають, як свій орієнтир, цю чабанову тополину зірку. Впізнають її й льотчики сільськогосподарської авіації.

А надвечір між тополями, де затінок тримається цілий день і степова трава хвилястими рунами лежить по землі, стоять столи на честь льотчика, а за столами сидять чабани.

Вже випито першу чарку, і молодий, відварений по-чабанськи валашок парує в мисках, в тих самих мисках, з якими старий Горпищенко ніяк примиритись не може, бо по чабанському звичаю тузлук треба їсти, як він каже, тільки з дерев'яних ночовок. Він і сьогодні довго змагався з жінками з цього приводу, погрожував позмітати геть зі столу їхні тарілки та виделки, і тільки після того, як виявилось, що дідівські дерев'яні ночовки вже розсохлися, старий їїшов на поступки цивілізації. Він і сам тепер нарівні з іншими їсть із тарілочки, що йому, ніби для жарту, ставила Тоня.

А мати все пригощає сина:

— Ось тобі хрящик... Ти ж любиш, —

підкладає вона йому гарячої найніжнішої баранини, підсовує юшку, де відварена цибуля плаває кільцями, і льотчик, ласуючи тузлуком, солонцюючи густою щербою, шанобливо слухає батькову мову.

— Я — давній, — гомонить старий атагас. — Я звідти, де пішки ходили. Де на волах їздили. На конях гасали. Вітер! Птах! — то було найшвидше. А ти ось тепер в сталь загорнешся — і в небо, як снаряд. Зблиснеш, наче та ракета, — і вже тебе нема.

— А хіба ви, тату, бачили ракету? — смішливо подає голосок Тоня.

Чабан глянув на дочку суворо, виждав тишу.

— Бачив.

І хоч присутні тут вперше це від нього чують, але нема в них недовіри: хтозна, може, й бачив.

— Яка ж вона, тату, ракета?

— А така, як і його літак, — киває старий на сина. — Опецькувата, блискуча... Викапаний літак, тільки крила обрубані.

Корній, чабан правої руки, зсутулений, зморщений, як стручок, хоча літами й не старий, вважає, певне, що зараз саме час наскаржитись льотчикові на свого сусіда — полігон (в Корнія це вже стало звичкою — на все на світі скаржитись).

— Скажи ти їм, Петре, — в тебе ж там повно дружків на полігоні, — хай не забороняють нашим

отарам далі на їхні землі ходити, — каже він кутуляючи. — Бо раніш таки давали трохи вольготностей, а це вже ось з місяць межу переступати не смій... Уралову, начальнику полігона, скажи, він же тобі друг.

— Що ж я йому скажу? — посміхається льотчик. — Щоб дозволив вам з вівцями під бомби лізти?

— Послухай Корнія, він тобі наплачеться, — каже весело батько. — Звідусіль йому утиски, кривди, а як чарку вип'є, так сам перший у бійку лізе...

— Дарма що ото голова інеєм взялась, — додала Корніїха, — а на Центральній недавно так розбушувався, що дружинники й такого хотіли остригти, мені вже відбороняти довелось...

— Через те, Корнію, й на полігон тебе не пускають, що ти забіяка, а там люди мирні, — завершує чабан Горпищенко, і всі сміються,

Тоня тим часом, нахилившись до матері, шепоче їй в захваті:

— Гляньте, мамо, ей же ей, в нашого Петруся гагарінська усмішка! Це в них тепер, видно, мода така...

— Тобі вже й мода... Він завжди так усміхався, — тихо відповідає мати, а сама не може відвести очей від сина, що, скинувши кітель, сидить у своїй зеленій льотчицькій сорочці з таким же

зеленим галстуком, що він його собі дозволив тільки трохи послабити, сидячи за столом.

Усмішка усмішкою, а оті ранні залисинки, що з'явилися на лобі, найбільше тривожать матір. Кажуть, що льотчики та підводники рано лисіють, не від легкого то, певне, життя. Як він живе? Яка його робота? Куди він літає, що його радує і що смутить — нічого про це матері невідомо. Як відгомін неспокійного синового життя, чує вона тільки щоденний гуркіт у високості, грізний, могутній, що ніби рве, проламає небо. Досі ніяк не може мати звикнути, що небо, ясне, приморське, над нею весь час гуркоче. Влітку і взимку. Вдень і вночі. І людям всього радгоспу, всіх відділків (що вона їх по давній пам'яті ще зве хуторами) доводиться вічно жити під цим бентежливим гуркотом. І хоч інші уже, може, до цього й звикли, вважають це природним, адже поряд полігон, до якого здалеку летять чиїсь сини на свою грізну роботу, а вона, льотчицька мати, все ж ніяк не може звикнути до цих гуркотань, вибухів, струсів. Вона ж бо ще пам'ятає інше небо, те небо, що озивалося до людини тільки перекатами грому, протягом літа тільки орли в ньому та шуліки кружляли тихо, беззвучно. Коли квочка занепокоїться і курчата грудочками покотяться по двору, так і пильнуй, — то вже в небі орел чи шуліка завис.

— Супутники... Ракети... А мені ще ж

впомку, як ми побачили вперше яроплан, — каже Демидова мати, стара костиста жінка, до якої туляться онуки з обох боків. — На панськiм току саме молотили, а він летить... І молотарку спинили, стоїмо, та хрестимось, та все дивимось, як він поволі-поволі по небу пролітає...

— А тепер блись! гурк! — і вже він там, де мороз сизий, хоч на землі в цей час жарота сорок градусів, — аж хвальковито виголошує за сина Горпищенко-чабан. — Мені, чабану, і то дух перехоплює, коли він ото вгору на небо дереться... Стоїш, дивишся, а він поліз і поліз кудись аж на сьоме небо... Росте сила, ростуть швидкості, та тільки чим воно все це скінчиться, сину?

— А тим, — тамує посмішку син, — що літатимем ще швидше. І далі. І вище. Може, навіть зовсім без крил. А крила нам зостануться лише на спомин, як вам брейцара. Або як морякам зостались на спомин від минулих часів паруси.

Чабан лівої руки Демид, контужений з війни і відтоді глухуватий, лупає очима, щось хоче спитати.

— А це правда, Петре, що і кров із шкіри виступає, так тебе тисне на тих швидкостях? — нарешті запитує він. — І що, буває, й непритомніє ваш брат?

— Зі мною не траплялося. Якби трапилось, то з вами тут чарку не пив би, — сказав гість жартома,

але після цього тінь якась промайнула по обличчю, ніби згадав щось зовсім не жартливе і для них далеке. — Бувають, звичайно, перевантаги, так тебе вдавлює, аж в очах темніє, а потім... Коли льотчик уже влітався та добре відчуває літак, нічого йому не страшно. Був, правда, у нас один курсант, намучилися з ним: землі боявся. Йому приземлятись, а він схопитись за ручку і просто сік з неї чавить.

— Ну й що з ним? — спитала тривожливо Корнієва жінка.

— Відчислили.

— Може, й тебе, сину, відчислять? — несамохіть вихопилось у матері.

— Не ті вітри дмуть, щоб відчисляти, — заперечив батько. — Та й чого ради? Молодий, здоровий, тямущий... Я ось на що вже, а й то часом душа тенькне: хоч би раз! Раз хоч би піднятись туди, де й птах ніякий не бував... І ти, стара, гордилася б краще сином, подумай: щодня в небі!

- І щодня... на волосинці.

— Хто не ризикує, той шампанського не п'є, — вкинув Корній, а молодиця його, що напіводвернувшись годувала грудьми малого, так глипнула при цьому на чоловіка, що він аж зіщулився, бо — всі знали — рука в Корніїхи важка і не раз вона витягала господаря за чуба з чайної на Центральній.

Тоня підсунулась ближче до брата.

— Сіробаба казав, що коли вперше без інструктора вилітаєш, то в повітрі співати хочеться. Кожен курсант, каже, в першій польоті співає, це правда?

— Хто співає, сестричко, — всміхнувся брат, — а хто й плаче.

І, погасивши усмішку, він став знову серйозним, зосередженим. Сидить, мовчки дивиться крізь тополі на чабанські гирлиги, що, мов алебарди, висять рядком під хатою на білій, освітленій призахідним сонцем стіні і їх злегка коли-не-коли погойдує вітерець.

Батько щось роздумує, потім каже присмучено:

— Діди й прадіди пішки ходили, хоч, мабуть, не один в душі сокола носив.

Міг би він ще сказати, як синова крилатість скрашує і його буденне чабанське життя, міг би розповісти, як уночі, коли зорі в польоті розтинають темряву над степом (аж не одразу розбереш, чи зірка то, чи літак), він, ведучи отару, шукає в зорянім просторі і синову летючу зірку; як і вранці, коли сріблясті реактивні, вихопившись десь із приморського аеродрому, стрімко йдуть у височінь і тягнуть угору білі стрічки, він думає, чи то часом не син пролетів та й розписався тасьмою в небі над рідним вранішнім степом. Міг би

розповісти, як жде свого сокола у відпустку і як святкує нарешті душа його, коли син отак, як зараз, сидить під тополями у чабанському товаристві, самою своєю з'явою змінивши одноманітність батькового життя.

— Крім тебе, Петре, всі ми тут зібрались такі, що ніколи в житті не літали, — оглянув своїх побратимів Демид. — Той глухий, той кривий, той ребер недолічується, куди нам до літання... Люди, що не літали, — це ж диво для тебе, Петре, га?

— Серед тих, що пішки ходять, теж люди різні є: і безкрилі й крилаті.

— Це правда. Всі ми, піхота, війни скуштували, — підтвердив Демид не зовсім улад і знову допитував: — Розкажи хоч, які ми є звідтіля, з висоти? Чи хоч видно нас? Чи як комахи? Як кузьки які-небудь повзаємо по землі?

«Не кузьки ви і не комахи, — хотів би відповісти їм льотчик. — І з найбільшої висоти бачу я ваші руки загрубілі і ваші обличчя, опалені вітрами, бачу вас в куряві чорних бур і в моросяних холодних дощах... Змалечку знаю ваш труд. Знаю, що праця чабанська зовсім не така, як дехто її собі уявляє. Бути чабаном — це не просто прогулюватись з гирлигою до степу та їсти кашу чабанську. Чабан — це той, хто все життя на ногах, кого спека продублює і осінні мряки пронизують до кісток і, коли інші ще сплять, ви вже з отарами

виходите з кошар у мокрі поля, на свої цілоденні вахти...»

— Чабани — ви теж робітничий клас, — каже він їм.

— Чуєте? — охоче підхоплює батько. — Ми теж робітничий клас! А то ж хіба ні? І не тільки тому, що платимо внески профспілкові, а тому, що робочий день наш кінчається опівночі, а встаєш, ще й чорти навкулачки не б'ються.

— Кожне ягнятко через твої руки перейде, — ожжавів Демид, в якого де й глухота поділась. — Отару ведеш — не присядеш, все попереду та попереду! Все пильнуєш, щоб вона в тебе з-під п'яти траву брала.

— А коли стрижка настає! — вигукнув Корній. — Поту не менш проллєш, як інший біля домни!..

— Та ще й спецодягом нас покривдили, — скаржливо бубонить він до Петра. — Видали чоботи на два сезони, а в кошарах гноняка, ти ж знаєш яка... Там чоботи хай і залізні — за місяць згорять!

— Отож так ви свого домагаєтесь, — викрикнула Демидиха, люто червоніючи. — Директор троса до колодязя ніяк не випише! Посікся, порвався, днями як зачепило мого тетерю, мало з цебром в колодязь не потягло!

— Та й про пенсії пора подумати, — буркнув

Демид.

— Кому? Нам? — з'яструбів господар. — Нам до пенсій ще — як до Москви рачки!

Жінки регочуть, регочуть і чабанята, і Тоня сміється, позираючи раз у раз на брата, як він на все це реагує.

— А у висоту... далеко ж ви літаєте? — питає згодом Корній, розчервонівшись носом.

Льотчик мружиться в веселій загадковості:

— Беріть відстань, що пройдете з отарою за добу, та поставте її сторч — ото й буде наша висота. Уявивши таку височінь, мати аж ойкає:

— Ой боже!

— Що ти божкаєш? — коситься на неї чоловік. — Не бог тепер, а Гагарін!

Він знову наливає келешки. Цілим товариством випивають за здоров'я льотчика:

— Лебединого тобі віку!

А за літньою кухнею-кабичкою, за кролятником сонце край степу сідає. Росте, розбухає в червоногарячій туманності. Погляди чабанів якусь мить прикуті до нього. Буває вечірня зоря золота, буває рожева, а ця ось багрянисто-туманна, червона, густа.

— Завітрюжить, видно, завтра, — каже Корній.

— А ось для нас ці прикмети вже не дійсні, — зауважує льотчик трохи сумовито.

— Чому ж не дійсні? — дивується батько. — Хіба вже не віриш?

— Не в тім річ. Лише до цього обрію, доки око вхопить, ці прикмети мають силу. А в нас інші радіуси. Нам що синоптик скаже.

На деякий час за столом настає тиша. Чути, як найменший Корніїв посопує на руках у матері.

Просто від отари підійшов з гирлигою ще один чабан — Микола Карнаух, високий худий чоловік без лівого ока, що витекло на фронті. Сяк-так пригостившись, Карнаух підсів до старшого чабана, і чути було, як він стишеним голосом розповідає про якусь «оту», що «знов не пасеться», що «заскучала чогось», — йшлося, видно, про хвору вівцематку. Карнаух незабаром знову пішов до отари, а Горпищенко після цього був уже не в тому настрої, як перше, палив цигарку, мовчав.

Тоня, пересівши до брата, схилилась до нього в таємничості, щось зашепотіла над вухом, хоч про її тайни тут вже всі й чабанята знають.

— Як добре, що ти приїхав, — чує брат її гарячий шепіт. — Допоможеш мені одразу загадку розгадати... Разом з твоєю телеграмою листа ось одержала. — Тоня при цьому показала йому з-під вирізу плаття кінчик зім'ятого листа і, показавши, знов заховала глибше на грудях. — Чудасія — не лист: одні крапки та тире!

— Азбукою Морзе? — догадався брат. — Це

здорово.

— То з космосу листи нашій Тоні йдуть, — жартує Демидиха, розвеселившись. — Хто ж хоч він?

— Це, мабуть, той, що по радіо Тоню вітав, — приколисуючи дитину, сказала Корнієва молодиця і потім звернулася до льотчика: — Ціла ж тут історія в нас була, Петре... Сидимо отак увечері, слухаємо радіо, аж раптом звідти, з приймача, голос хлоп'ячий:

«Тоню, Тоню! Ти чуєш мене? Яку тобі пластинку поставити?» Кашлянув, засміявся і поставив «Верховину»...

— Знає, шибеник, що саме Тоні найбільше подобається, — докинув Корній.

— Пустощі то все, — сказав батько суворо. — Краще про науку думала б.

А мати теж докірливо кивнула на Тоню:

— Оце ж такі тепер учениці пішли. Екзамени заходять, а їй хоч би що, дівування вже на умі...

— Хіба ж я просила мені писати? — вигукнула Тоня ображено.

— Такі листи, та ще зашифровані, — це теж наука, — заступився за сестру брат. — Кортить прочитати?

— Ой кортить! — спалахнула Тоня.

— Давай сюди, спробуєм розгадати твою шифровку...

— Ні, ні, ні! — схопилася Тоня і, притискаючи листа рукою до грудей, майнула від товариства.

По якійсь хвилині вона вже, розшаріла, стояла за тополею, визиркувалась в люстерко. Мати й там крізь листя побачила її:

— Бач, уже викуклюється. Гей, дівко!

— Що ти все гійкаєш на неї,— розсердився батько.

— А чого ж тільки й крутиться перед дзеркалом. Все вищипується, брови їй не такі!

— Птахи півжиття те тільки й роблять, що вищипуються, — примирливо сказав Демид. — Сидить собі десь на могилі і вищипується, чистить перо... Бо це й для краси їм треба, і для здоров'я.

— Не довго вже вищипуватись, раз ото пише якийсь, — сказала Корнієва жінка, а стара мовчазна чабанка, мати Демидова, підкинула:

— Не ганьте, не ганьте дівчину. Може, то її вже судьба їй пише.

— Незчуетесь, як після Клави і цій весілля гуляти, — сказав Корній ласо, мовби наперед смакуючи вже те прийдешне весілля.

Горпищенко при згадці про старшу дочку, в якої заміжжя склалось не зовсім вдало, спохмурнів.

— Рано патякати про весілля. Ще від тієї зашпори не відійшли.

— Годі,— підвелася мати. — Набалакались.

Спочивати Петрусеві пора,

І вже прибирають столи, пустіє подвір'я, вже одна по одній зникають з-під хати чабанські алебарди...

А степ сизіє, бузковіє, гасне. Вечірня зірка, далека невідома красуня, алмазно світить з неба на чабанське подвір'я, де в задумі походжає льотчик.

Не в хаті стелить синові мати постелю, стелить йому там, де він любить: надворі, на сухому духмяному сіні,— копичку ж ту батько недарма приберіг. Роздягнувшись у хаті, син виходить на подвір'я в трусах, у майці. Без мундира такий простий, такий свій: Тоня знову крутиться біля нього.

— Ну, давай уже, розшифруємо, — каже брат. Світла ще досить, щоб можна прочитати ту азбуку з крапок-тире, і Петро її читає вільно, як звичайнісінький текст: «Пише тобі той, хто в простори ефіру шепоче твоє ім'я. Щоб долетіло воно й до інших планет. Але не задавайся. Будь догадливіша. Твій навіки!»

— Що ж, вітаю, — весело каже брат, повертаючи їй листа. — Тільки ж тепер сама опановуй морзянку... Хоча наступного листа він тобі, певне, напише вже знаками давніх інків...

— Але ж хто, хто? — дівчина аж кулачки стинала, радісно нетямлячись.

— Ти знов за своє,— гримає на Тоню батько,

підійшовши до них уже з гирлигою. — Марш звідси! Матері поможи он посуд прибирати...

А сина веде до копички, до розстеленого сіна, жде, поки син вляжеться. І мати підходить запитати:

— Не мультко? Не колеться?

— Ні.

— Ну, то й добраніч.

І обоє тихо залишають його — віч-на-віч із степом, із зоряним небом.

Південні ночі майже без вечорів, тільки захід одпалав — уже темніє раптово, небо вже — тьма космосу з крупинками зірок де-не-де. Любить він такі ночі безвечірні, і цю тишу, і якусь таємничість, гармонію у всій природі, їх, певне, любили споглядати мудреці — і халдеї, і елліни...

Спочиває степ, набирається прохолоди після денної сліпучої спеки. Місяць зійшов, прадавнє козацьке сонце, на якому тепер наш вимпел лежить... Лежить та жде когось, зарившись в космічній, не торканій вітрами пилюці... Хто знайде його? Хто першим туди полетить? Тиша, тиша, мов на дні океану. Океан місячної ночі розливається навкруги. І глибину тиші не зменшує ні сюрчання коника десь у траві, ні шелест тополиного вершечка... Як він любить цей зоряний степ уночі! Десь пісня тане далека, наче крізь сон. Повітря чисте, запашисте. А над тобою простір,

всіяний зорями; світлою порошею курить Чумацький Шлях — шлях твоїх пращурів, що проходили тут чумаками в чорних дігтярних сорочках... Проходили і не знали, що над ними скрутились в спіралі галактики, а тепер і до них, до заглиблених в безвість галактик, сягає твій розум. Але чи справді сягає? Чи справді наш розум всесильний, всемогутній? Так, справді, справді! В найпотаємніші глибини оті космічні промінь думки твоєї проникне...

Вітерець дмухнув, і забриніли стебельця сіна, забриніла тирса тонко; навіть скошена, навіть ставши вже сіном сухим, вона продовжує співати по-степовому.

— Петрику? Ти ще не спиш?

Це Тоня. Не була б вона Тонею, якби й тут, перед сном, не навідала брата. Прокралась лисицею, присіла край постелі.

— Ти тільки не подумай погано про цього листа, Петрику, нічого такого не подумай... Я вже й порвала його. Це хтось просто пожартував.

— Ну, а хто ж таки автор?

— Не знаю, ей-ей. Трішки, правда, догадуюсь, та тільки я нуль уваги в той бік... Ось ти мені краще про себе розкажи... Про які-небудь випадки незвичайні, пригоди...

Зачувши пісню десь далеко, брат запитав:

— Де то співають?

— Мабуть, на п'ятому відділку... З ферми дівчата йдуть.

— Гарно співають. Ти питала, чи правда, що ми співаєм в польоті. Був у нас випадок, Тоню... Один наш льотчик забув кисень перед польотом включити. Клацав у доміно до останнього, а тут команда, схопився, побіг — знаєш, як це буває... Набрив висоту, кисню нема, став непритомніти. З землі посилають йому команди — не відповідає, нічого не чує і... співа! Це буває в такому стані. При зниженні знову прийшов до тями, посадив літака, навіть не пошкодив. Ну, звичайно, за кисень кому слід перепало, льотчикові само собою, а ми після всього питаємо: «Скажи, що ти хоч ото мугикав? Де ти пісню таку видер? Зовсім якась незнайома...» — «А це, — каже, — мати колись мені в дитинстві співала... Я й сам уже цієї пісні не пам'ятав, а як став непритомніти, вона мимоволі виринула, пробилася десь із самих надр психіки...» Так що, Тоню, льотчики не тільки від захвату співають.

— Ну, а в отакі ночі ви літаєте?

— Звичайно. Тихо, місячно, ніч саме для польотів.

- І над морем ти літав уночі? В зоряну тиху ніч?

— Літав.

— Гарне?

— Нам не подобається.

— Чому?

— Тому якраз, що зоряне: над тобою небо й зірки, і під тобою таке ж небо й зірки. Не знаєш, які зірки справжні... Просто в фантастиці якійсь зоряній летиш... Досвідченому льотчикові, звісно, нічого, а якщо новачок — безвість, зоряний хаос кругом, лінія горизонту втрачена, починає «виправляти» літак, хоч насправді він іде рівно, «виправляє» і завалює... Летіти в зоряну ніч над морем для нашого брата, вважай, не менш клопітна справа, як і фронт грози пробивати...

— А хіба ви і в грозу літаєте?

— Взагалі-то не випускають, слово синоптика — закон, але ж і синоптик всього не передбачить...

І, помовчавши, ніби вагаючись, чи розповідати Тоні, чи ні, брат став упівголоса згадувати якогось льотчика, певне близького йому, і те, як льотчик той перед вильотом запитав свого старшого: «А ото ж гроза?» — і вказав на тучу, могутню, синю, що над горами стоїть (бо аеродром їхній там, де ліси, де високі гори...). «Та гроза й тиждень стоятиме», — заспокоїв його старший.

Справді, буває, що вона й тиждень стоїть там, у горах, а ми літаємо... Але на цей раз сталось інакше...

І далі брат розповідає, як той льотчик попав у страшну грозу над горами, і такий фронт грози був

могутній, що ніяк неможливо було його пробити. Стало темно в літаку, тільки спалахи блискавок, що крешуть ось-ось біля тебе, всі прилади відмовили, вихід один — катапультиуватись. І він катапультиується, тобто вистрілює себе з літака разом із сидінням... Але довелось це робити при такій великій швидкості, що й шоломофон зірвало, роздягло й роззуло — саме шмаття лишилось на льотчикові від його бриджив та від чобіт... А найгірше, що руку пошкодило. Цього він, правда, одразу не відчув, виявив травму, тільки коли потягся до парашута. Не слухається рука! Переломило! Друга, на щастя, послухалась. Шарпонує парашут, і душа замліла: парашут розкрився, але драний весь, самі клапті над головою! (Ні, не бійся, Тоню, то просто була система парашута така: купол не суцільний, а смужками-стрічками...)

- І ось уяви собі, летить ця обшматована, обдерта людина у хмарах, і рука їй переламана, і життя її тримається якщо не на волоску, то тільки на отих парашутних смужках, дощ ллє, темрява, електричні розряди б'ють зовсім близько... І все ж та людина почувала себе щасливою, бо вона перемагала й цю темряву, і грозу, і всю силу стихій...

— Ну, а де ж приземлився той льотчик?

— Приземлився в якомусь міжгір'ї, в гірській

ярузі... Першим знайшов його там чабан (у горах теж є чабани), питає: «Ти наш?» І дивиться на тебе, мов на прибульця з інших світів...

Затамувавши подих, слухає Тоня брата. Сидить, не шурухне, поклавши голову на підібгані коліна. А коли брат замовк, по якійсь хвилині запитала:

— Ну, а тепер... Він знову літає?

— В нас прислів'я: більше літаєш — більше живеш... Трохи відлежався, рука зрослася, і знову — в політ! Правда, він тепер тимчасово на інших літаках, на важких машинах утюжить небо...

І в його інтонації Тоня відчула щось схоже на смуток чи жаль за чимось.

— Скажи, Петрусю, льотчик оцей, що катапультиувався... це був ти?

Брат засміявся, злегка штовхнув її в плече:

- Іди. Відбій. Спати пора.

— Знаю, знаю, то був ти! — вигукнула Тоня, підхопившись і віддаляючись до хати. — А після такої катапульти в космос послати можуть?

— Можуть, — заспокоїв він її весело.

І знову тиша, безгоміння степу, тільки стебельце сіна рівно бринить, торкнуте нічним вітерцем, заколисує. Солодко слухати йому цю одвічну музику степу, що її ні на яких інших планетах не буде... Влігся зручніше, в легеньку ковдру закутався — і тіло розтануло.

А по степу поволі рухається отара, і незвичайний цієї ночі бреде коло неї чабан. Об'їждчик зустрів би — не впізнав. Не в шапці сьогодні старий чабан, не в картузі затяганому, а в бравому льотчицькому кашкеті, що крила на ньому є. В руках гирлига, на голові розкішний льотчицький кашкет при місяці поблискує... Догадався б об'їждчик: приїхав, значить, Горпищенків син у відпустку.

Спить син, спочиває на сіні, одежа його лежить у хаті, акуратно складена на стільці, і тільки кашкет оцей з крилами цілу ніч ходитиме по степу при отарі, і аж удосвіта, коли вже перші реактивні загуркочуть у небі, повернеться кашкет знову до хати й тихо ляже зверху на доладне складений льотчицький мундир.

Глава II. Азбука Морзе

Починаючи з досвітку і цілий ранок над радгоспом гуркочуть літаки.

Літаки володіють піднебессям, а низько над радгоспними землями білокрила армія чайок наступає на кузьку. З ранньої весни побачиш цих птахів у степу; трактор оре, а вони в'ються за ним білою заметіллю, йдуть попаски за плугами, визбирують із ріллі хробаків. Та найбільше роботи їм зараз, коли хліба стоять у наливі, коли ненажерна

кузька пластмасове поблискує всюди на колосках, випиваючи з них молоде молочко.

З самого рання летять чайки в поля, у глиб суходолу, летять, мов на роботу, і трудяться, аж поки спека не вдарить. Працювали б і далі, якби було де напитись.

— А щоб їх згага не томила, розставили б ви їм там, у степу, коритця з водою, — порадив якось Горпищенко-чабан голові робіткому Лукії Назарівні Рясній. — Вони тоді вам цілий день трудитимуться... Без зарплати. І без трудоднів. Не те що ми, грошолюби.

В обов'язки Лукії Назарівни не входить брати шефство над пернатими, однак вона не залишилась глухою до чабанової думки. Вдома Лукія Назарівна поділилася цим із сином своїм, Віталієм.

— Тільки ж і коритця для водопою... Хто їх робитиме та з чого?

А син і підказав... Наступного дня старшокласники в години виробничого навчання уже готували біля майстерень водопійні коритця для чайок. Брали для цього старі, спрацьовані скати, розрізали їх навпіл по колу, і з одного ската виходило по дві круглі, оригінальної форми посудини, а коли яка протікала, то її тут, на ходу, й вулканізували.

Самим же старшокласникам випало й везти грузовиком свої вироби на третій відділок,

розставляти коритця на його землях, поміж хлібами.

Повен хлопців і дівчат грузовик мчить у вранішній степ. Від високих хлібів ще тінь прохолодна лягає на шлях, бо сонце тільки підіймається, воно ще червоне, не сліпуче, не розплавилось від власного жару, воно ще як квітка; і таке воно тобі гарне, як і цей степ та небо, вмите росою, все тобі сміється навкруги, особливо коли ти сидиш у кузові, де повно веселощів-жартів, де гаряче й тісно від твоїх друзів-однокурсників, для яких ця експедиція в степ обернулася на найвеселішу прогулянку!

Після школи, після класів — опинитися серед такого роздолля... Це той степ, де людина з гирлигою ще недавно була як цар, де елеватор, що видніє на обрії, здається зовсім близько, хоч до нього пішки два дні ходьби; це край рівнин неосяжних, де природа розмахнулася широко, щедро, з океанським розмахом... Зелені вали посадок. Темні далекі скирти, що, мов голови китів, протягом дня виринатимуть з океану марева. Чабан з отарою на смузі неба... А далі на північ — хліба й хліба, смагляві густі пшениці, що навіть юне десятикласницьке око радують своїм повноколоссям.

Понад двадцять тисяч гектарів землі в одному господарстві, тридцять тисяч тонкорунних овець

бродять отарами по степових відділках — такі тут масштаби, такі простори. Буває, влітку дощ над одним відділком пройде, а над другим його в той день і не бачили, тільки діввора пострибає на шляху по пилюці, погаласує до неба: «Дощику-накрапайчику, крапай, крапай!..» Колись би тут могло розміститися ціле князівство, а зараз це все одне трудове чабансько-хліборобське господарство, і керують ним такі, як Віталієва мати — депутатка й голова робіткому, та вічно заклопотані керуючі відділками, та гроза їхній — директор радгоспу Пахом Хрисантович, сухарюватий, хворий на виразку шлунка чоловічок, що і вдень сидить у своєму кабінеті при світлій лампі, як Діоген у бочці, бо вікна йому знадвору затуляє зеленими лапами листатий веселий виноград. На стіні в директора карта радгоспних земель, що витягнулись чоботом на десятки кілометрів від моря в глибину материка, і коли Пахом Хрисантович показує приїжджому цей чобіт на карті, то не забуває додати:

— Бачите, ми формою, як Італія.

Італія не Італія, а простір такий, що співати хочеться, і пісня сама собою схоплюється над десятикласкицьким грузовиком.

Співають усі, за винятком Ліни Яцуби, дочки майора-відставника, яка в їхній школі не так давно і чи не знає ще всіх їхніх пісень, чи, може, в неї якась

незлагода вдома, бо під очима у Ліни аж синьо — наче плакала вночі. Коли Ліна не в дусі, її краще не чіпати, хай сидить собі ото відлюдком в самім кутку кузова та споглядає степ.

Зате дзвінкоголоса Тоня Горпищенко від заливистого співу аж розблищалась своїми горіхово-карими, так і грає, пострілює ними по хлопцях, не помічає, здається, тільки сусіда свого — Віталіка Рясного, хоч вони й сидять обоє на одному колесі: відтиснувши хлопця, Тоня вільно змостилася поряд із ним, а помічати — не помічає.

А Віталік цей вартий більшої уваги, дарма що ото ніяково шуляться біля Тоні та ховає розгублену усмішечку в долоню, вартий вже хоча б тому, що не раз витягував Тоню за вуха по фізиці та математиці... Навдивовижу тямковитий хлопець: і вчиться добре, і руки має просто золоті, для домогосподарок свого кутка він в техніці авторитет найвищий. Полагодити примус, керовгаз, замінити розетку? Біжи гукай Віталіка Рясного. Треба комусь поставити антену над хатою, заглянути в радіоприймач, — знову ж кличуть свого покладистого механіка, і він іде на цей промисел безвідмовно, працюватиме до ночі, поки не зробить що слід. Подобається йому копатися в усьому та вигадувати різні штуковини. А дома там у нього просто чудеса: цієї весни він сконструював у себе якусь особливу телевізійну антену, таку, що ловила

що йому заманеться; з усього кутка стали бігати до Віталіка дивитися на те диво, на ті випадкові блукаючі зображення, що то одне, то друге раптом промайне по екрану, невідомо звідки і взявшись: той каже, грецьке, той — італійське, а той півжартома висловлює догадку, що це, може, з Марса. Так було, аж поки не дізнався про це товариш Яцуба, відставник.

— Ти, мілейший, лови, лови, та знай що, — якось насварився він на Віталія.

Хлопцеві б промовчати, а він відгризнувся:

— Ви мені не указ.

— А хто ж тобі указ? Ти, чого доброго, станеш весь світ ловити?

— Якщо вдасться — ловитиму.

— А дозвіл? Хто дав тобі на це право, мілейший?

— А хто дав вам право чіплятись до мене?

— Не тобі питати мене, молокосос. Я по праву старшого з тобою говорю. І настійливо раджу: поверни антену куди слід. Віталій тримався вперто, але кінчилося тим, що майор кудись подзвонив, кудись написав і таки домігся того, що хлопець мусив переробити антену й направити її на свій обласний телецентр.

— Оце наспівались, мілейший, — підморгує до Віталія Грицько Штереве́ря, вкублившись між дівчатами, і всіх розсмішило це його «мілейший»,

бо знають, в чий город камінець; одна Ліна, ображена за батька, глянула на Штереверю гостро, серйозно:

— Хочеш, щоб я встала? Зупиню машину й зійду!

І сміх ту ж мить припинився, а Тоня, щоб загасити інцидент, вигукнула буйно:

— Гляньте, відьма наша нас доганяє!

«Відьма» в її устах — це ота пузата цистерна-молоковоз, що від самої Центральної кушпелить услід грузовикові, далеко блищить з куряви написом «МОЛОКО», хоч зараз вона везе звичайнісіньку воду.

В повітрі вже багато чайок, що мчать мовби навперегінки з грузовиком; великі, сліпучо-білі, вони летять гінко, розмашисте, поспішають невідхильно у степ на роботу.

— Ось вони, наші трудівниці,— каже Алла Ратушна, задерши в небо своє маленьке, в ластовинні личко. — Я читала, що в якомусь місті стоїть пам'ятник чайці...

— Чайкам? Пам'ятник? — недовірливо витріщається Штереверя. — За що така честь?

— За те, що врятували людям поля від нашестя сарани. Хіба за це не варто?

Дедалі більше чайок. Видовище вражаюче, мальовниче: безмежжя хлібів, а над ними — безліч білих крил у польоті... Мигтять, віражують, на

льоту хапають, здзьобують кузьку з колосків. А грузовик їм, мабуть, здається суденцем, так і шугають над ним крилато-білі чорноголові красуні...

— Знаєте, як вони зветься? — вихоплюється Марійка Ситник, жвава, кирпатенька. — Середземноморські!

— Невже вони аж звідти? — Тоня чи не вперше за дорогу обертається до Віталіка.

Хлопець відповів глухо:

— Вони і в нас на Смаленому гніздяться. При згадці про Смалений весь гурт хлопців і дівчат з сміхом звертає погляди на Кузьму, свого атлетичного складу однокласника:

— Ось кому Смалений впомку!

— Ось хто до нових віників його пам'ятатиме!.. Острів Смалений, найближчий із цілого архіпелагу островів, що належить державному заповіднику, вони відвідали ще пущьверінками-п'ятикласниками під час однієї з екскурсій, що їх любить організовувати незмінний їхній біолог Василь Карпович, який і зараз їде з ними, тільки сидить не в кузові, а поруч з водієм, у кабіні. А тоді він пішки, походом повів їх на Смалений, який зветься так тому, що колись там баклани жили, влаштовували свої пташині ярмарки, і коли сідали, то стільки їх було, що острів ставав від них справді як смалений. Під час їхньої

екскурсії бакланів на Смаленому вже не було, зате чайок та крячків не злічити, вони там гніздилися величезними колоніями. Коли баркас з юними екскурсантами причалив до острова і вони висипали в його зарості, то ціла хмара — біла! криклива! — знялась над головою, сонця не стало видно за птаством, що не переставало літати й кричати весь час, доки дітвора перебувала на острові. Крім чайок, були там качки-крохалі, і качка сіра, і велика, така славна пеганка, і морські голуби... Ідеш, а на землі ніде ногою ступити: гнізда, яйця, голенькі пташата плутаються в траві, одні вже вбираються в пух, а ті лише вилуплюються, пробиваються дзьобиками з шкаралупки до цього світу, щоб знятись і полетіти над ним, подивитись, який він є.

Екскурсія їхня тоді розбрелася по острову, а там лобода татарська вища тебе. Віталій, найменший в класі, почував себе в ній, як у лісі, продирався крізь щавель кінський, крізь бур'яни всякі — в небі сердита, криклива хмара птахів, а під ногами шурх! та шурх! — гадюки. Оцей Кузьма, що зараз сидить та регоче, як дорослий дядько, тоді був ненароком наступив на гадюку, і вона вжалила його в ногу — ох, як він галасував! Василь Карпович, прилігши, сам висмоктував з нього отруту, а за вчителем і Тоня припала — висмоктувала та спльовувала вбік, і всіх вразило, що вона не боїться,

і в школі про це потім в стінгазеті писали, а вона тільки знизувала плечем:

— Пхи! Що тут такого? В мене батько чабан, він мене навчив.

І хоч Кузьма після того таки перехворів, температуру йому нагнало, і нога була як колода, але, бач, вижив, і тепер видно, що той укус на здоров'я пішов йому: вигнався, плечима ширший за вчителя.

- «Красную Москву», Кузьмо, хоч би Тоні подарував, — жартує Марійка Ситник. — За невідкладну допомогу в будяках...

— Від нього діждешся, — нахмурюється вдавано Тоня, хоч очі налиті сміхом. — Боїться навіть у кіно повісти.

— Ай поведу!

— Та ще чи піду. Спершу вуса заведи! А то й пуху нема!

- Іч, оса! Недаром кажуть, що в кожній жінці три краплі гадючої крові є...

— А скільки в тобі зосталось? Ох, як ти тоді репетував. Аж ніздрі зеленіли! Аж пуп вилазив!

На повороті їх силою інерції звалює в купу, падають одне на одного, вищать, лящать, а Віталієві хочеться, щоб ще більше було таких віражів, щоб дорога їхня не кінчалася, щоб Тоня частіше отак падала на нього гарячим тугим своїм тілом.

Та ось машина зупиняється серед хлібів, і всі

учасники експедиції висипають з кузова, летять на землю порізані гумові скати, і Василь Карпович, сивовусий, бадьорий, гукає весело:

— Ану, розбирайте їх, оці ваші колеса фортуни!

І Віталік хапає саме те, на якому вони сиділи разом з Тонею, хапає і хомуток надіває на шию через плече. Колесо приємно пахне гарячою гумою та пилом тих невідомих доріг, по яких воно прокотилось, а пшениці, що стоять від обрію до обрію, теж пахнуть, аж п'януть, і створюють якийсь урочистий настрій. Колосся зблизька величезне, воно саме наливається, а по колосках блищать всюди темно-коричневі гудзики занімалих кузьок, що їх чайки, в'ючись, схоплюють просто з колоса.

Василь Карпович розпоряджається, що робити, кому куди йти, а Віталія й Тоню, може, тому, що вони стояли поруч в цю мить, він посилає разом:

— Несіть і несіть он туди межівником, там поставите...

Тоня, підхопивши бідон із водою, подалася попереду, а Віталій із своїм скатом за нею, він так і несе його, перекинувши через плече, мов рятівне коло, але й коло це не рятує хлопця від того хвилювання, що збурило його, як тільки вони віддалилися від шляху і залишилися удвох. Доки сидів з Тонею в кузові, почував себе так, ніби на

одній парті з нею сидить, а зараз і слова не знаходить, власна ніяковість сковує його, і гаряча кров раз у раз бурхає в обличчя.

Тоні ж як ніде нічого, подалася й подалася попереду, все далі між хліба, тільки шумлять в цупких пір'ях ворсисті її шаровари, а зверху на них розвівається легеньке ситцеве платтячко. Тоня крутить головою — роззирається, русяве волосся блищить на сонці, воно зібране в жмуток, піднялося кінським хвостом, що, непокірно вигнувшись на потилиці, робить Тоню зараз чимось схожою на римського воїна. Було їй уже за той модний передчасний хвіст, критикували на шкільних комсомольських зборах, але до неї якось і критика не липне, вона й після того весела, безжурна, здається, тільки й жде атестата зрілості, щоб уже ні від кого не залежати і вільно крутити собі зачіски, які захоче.

А межівникові їхньому й краю нема, кудись він побіг аж за виднокрай, і тільки колосся хилиться звідти і звідси, та польова вика синіє, березка плутається під ногами, та червоне, росяно палає горошок...

Нарешті вона зупиняється. Ставить бідон і озирається навкруги. Висока могила-курган здіймається неподалік серед розриву хлібів, оборана, неторкана, в сивих полинах. Ніде нікого, тільки грузовик та цистерна визирають над

пшеницями хтозна й де та віддалені голоси долинають — десь наче аж за обрієм перегукуються хлопці.

Небо чисте, тільки на виднокрузі ледь помітно проступають перламутрово-білі хмарки-оболоки. Недовге їхнє життя: як непомітно з'явилися, так непомітно й зникнуть, розтануть до полудня. А зараз ще біліють, мов вітрила далеких фрегатів, обступають по видноколу цих двох, що на межівнику, чарують зір своїм вітрильним повногруддям.

— Ну, клади ж, — першою схаменулася Тоня. — Скидай того хомута.

Це вона про його колесо, з яким він так і стовбичить перед нею, ніби забув, для чого його сюди волік.

Віталій стоїть похнюплений. Йому стає жарко, якось аж млосно під її поглядом, наче це перед ним не Тоня, а якась незнайома дівчина, що розглядає його майже критично. Мовби її очима він глянув цієї миті на себе і побачив постать свою незавидну і як вуха горять, а це дурацьке колесо, він почуває, робить його ще меншим, йому здається, що Тоня блискає з-під чорних брів на нього аж наче з погордою, її, зіркооку, мовби дивує, що це за хлоп'я перед нею залізло у колесо і стоїть ні в сих ні в тих. Там, де мусив би стояти красень, полігонний лейтенант який-небудь, нахнюплено стоїть він,

майже пацан, з віхтиком солом'яної чуприни на голові, з очима буденно-сірими, дрібненькими, з обличчям худим та в плямах веснянкуватих, ніби в солонцях...

— Отут кладімо! — виводячи хлопця з заціпенілості, вказує Тоня місце на межівнику.

Віталій, однак, помічає, що й Тоня зараз якась не така, якась сторожка, строгіша, не посміхається до Віталія так безтурботно, як, бувало, в школі, під час перерви.

— Та жвавіш повертайсь! Не снідав, чи що?

Віталій, почувавши себе недорікуватим і безсловесним, мовчки скидає з себе свою завулканізовану гуму, слухняно кладе колесо в пирій, де вказала Тоня, потім, нахилившись, ще навіщось поправляє його, ніби це має якесь значення для чайок. Тоня діловито наливає з бідона води, зоставляє трохи, щоб і собі напитись, і одразу ж припадає до бідона й п'є нахильці, і, поки вона п'є, Віталій невідривне дивиться на неї, на її витягнуту до бідона тонку смагляву шию. П'ючи, Тоня аж залилася, аж за груди потекло, і вона, втративши свою ту сторожкість, щиро, дзвінко засміялась від холодного водяного лоскоту.

— Хочеш? — глянула вона й на Віталія, коли напилась.

І, передаючи йому бідон, ненароком чи навмисне торкнулась рукою його руки. Ледь-ледь

торкнулася, а хлопець від того доторку весь спаленів і враз пройнявся якоюсь досі не званою ніжністю до всього.

Пити йому, власне, не хотілося, але він теж став дудлити цю теплу вже воду, набрану сьогодні на Центральній з артезіана, а як напився, решту води вилив у гумове кружало, у це розпластане серед пірію їхнє колесо фортуни. Тепер води в ньому було майже повно, віднині в спеку з нього питимуть чайки. Обоє стояли над колесом притихлі, ждали, поки вода заспокоїлась, і поволі стало проступати з неї глибоке-глибоке небо і їхні напівзатемнені, напівосвітлені сонцем нахилені над колесом обличчя. Чайка пролетіла в небі, і її теж було видно у воді.

— Тільки чи найдуть вони цей наш водопій, Віталику, га?

Він прогув якимось ніби не своїм, згубленим голосом:

— Найдуть...

Після цього вони ще деякий час дивилися на це розстелене у них під ногами небо, і вже й самі не впізнавали себе в ньому, були вони і вже ніби й не вони.

— Крейсер!

— Крейсер зайшов у затоку!

Це хтось гукає з Кургана, там уже, на самій вершині, зібрався гурт хлопців і дівчат; вони

дивляться кудись у бік моря, а до них інші збігаються звідусіль, навіть Василь Карпович у своїм білім картузі подерся по крутосхилу кургану до гурту.

— Гайда! — гукнула Тоня й першою шугнула в хліба.

Незабаром обоє вони уже були там, серед однокласників.

Коли збігти на цю могилу, на саму вершину цього покритого сивими травами глобуса, то звідси видно далеко, видно, як степ маревіє на південь, а край нього на обрії ракетним сліпучим металом блищить смужка моря, морський лиман. Завжди блищать води лиману пустинне, лише коли-не-коли, найчастіше літніми ранками, буває, там з'явиться біле крило рибальського парусника, який потім довго-довго, цілу вічність, пропливає по лінії небосхилу...

А тепер, замість крила парусника, Тоня й Віталій бачать вдалині, просто посеред затоки, темну непорушну гору якусь.

Крейсер? Звідки він взявся? Навіть не схожий був на корабель, дикою темною скелею стояв серед сліпучості, нездвижно вкарбований в просторінь моря і неба. Ні Віталій, ні Тоня не пригадують, щоб у ці води заходили судна такого типу, здається, не було цього й раніш. А він — ось зайшов. І став. Як загадка. Як сфінкс їхнього далекого миготливого

моря. Прийшов ніби для того, щоб розбентежити їхню молоду уяву, привернути до себе спантеличені погляди і цих підлітків-старшокласників, що защурухли на могилі, і аж ген — тих трактористів, що край дороги теж позупинялися в подиві, і чабанів усього радгоспного узбережжя.

— Завітав гість, — каже Василь Карпович. — Давно такого не було. В тридцяті роки один заходив такий, і після того не було...

І що найдивніше — цей зайшов, видно, надовго. Став на якір, завмер. Це було просто сенсаційно, щоб військове судно таких розмірів зайшло в тихі неглибокі води їхньої затоки і кинуло якір на видноті в усього степу.

Розглядаючи судно, Віталій і Тоня презиркувалися між собою, обмінювалися усмішками, в яких зараз було щось схоже на таємницю, зближуючу, нікому, крім них, не доступну. Навіть і ця загадкова поява крейсера була для них ніби не зовсім випадковою, той крейсер був теж ніби причетний якимось чином до цього їхнього душевного зближення, що так несподівано виникло на межівнику і по-новому освітило їх одне одному. Почуття близькості не минало, співучий настрій душі мовби увінчувався тепер ще й цим прибуттям морського гостя, його величавим візитом, і їх би не здивувало, якби він зараз всіма своїми гарматами просалютував з тих розливів

сонця їхньому настроєві, таємному квітуванню цього нового для них обох почуття.

А друзів їхніх цікавило інше.

— Чи довго він тут стоятиме, Василю Карповичу?

- І що він робитиме, Василю Карповичу?

— А який на ньому екіпаж?

— Крейсер то чи есмінець?

Василь Карпович знизував плечима. Про судно, про наміри того судна він знав не більше, ніж його учні. Стояли всі гуртиком, до різи в очах, вглядалися в те морське дивовисько, марно намагаючись розпізнати що-небудь з того, що було приховано від них відстанню.

— Може, там і сигналіст стоїть, — пускався в здогади Кузьма, — та сигнали на берег передає азбукою Морзе? Але хіба ж його звідси розгледити?

При згадці про азбуку Морзе вуха одного з хлопців почервоніли. І від однієї дівчини це не приховалось: вона прикусила губу, щоб не розсміятись...

— Ну, друзі, час додому, час! — нагадав Василь Карпович і, ковзаючи по траві, по сріблястій нехворощі, першим став спускатись з Кургана.

— Тільки тут під ноги дивіться, — попереджав він своїх вихованців. — Бо тут усе може бути — акт про безпеку наших полів ще й

досі не підписано. Мінери були, різні комісії, а заактувати поки що ніхто не зважився.

Тривожна засторога вчителя мимоволі торкнулася душі кожного, всі одразу помітили, що могила підозріло порита якимись ровами, рови вже позаростали травою — то, видно, були солдатські окопи та траншеї, бо тут, на цьому кургані, під час війни нібито стояла зенітна батарея... Земля в таких місцях і справді могла таїти в собі міни чи й бомби, начинені смертоносною вибухівкою. Полином поросла могила, вівсюгом та сивою нехворощю, вітерець обдуває траву, і вона блищить, тече, як вода... І хоч, крім Василя Карповича, ніхто з них війни не зазнав, відома вона їм тільки з переказів та кінофільмів, але тут раптом почали спадати на думку різні нещасні випадки з радгоспними дітьми, що їх багато калічилося після війни у полях... Згадалось, що один учитель їхньої школи, молодий фронтовик, в перші роки після війни загинув отак у степу, рятуючи школярів, відкидаючи міну від них.

Сходячи з могили, ступали обережно, після вчителєвого попередження кожен почував себе так, мовби він справді ступає по іржавих невибухлих мінах, і, тільки опинившись внизу, враз загомоніли, з веселим лементом подалися до шляху.

Повертаючись додому, Тоня й Віталій сиділи в кузові нарізно, в протилежних кутках, ніби трохи соромились одне одного, хоч нічого ж між ними

наче й не сталося.

Товариство не докучало їм, бо знову в кузові стояв регіт, бурхали веселощі, і коли на віражах їх звалювало в купу, то з тієї купи чулися завзяті хлоп'ячі вигуки:

— Тощо! Тощо!

Досить-таки безглузді вигуки, як на слух когось стороннього, а для них це улюблене їхньою вчителькою «тощо» було мов пароль, мов заклик до веселощів, бо разом із тим словечком вони мовби чують і виразно-розмірений голос своєї Марії Олексіївни, що диктує їм контрольну, чують з її суворих уст і свій жартівливий, самими ж колективно вигаданий текст диктанту:

«Він її о-бі-ймав, при-гор-тав, брав за та-лі-ю тощо»...

— Тощо! Тощо! — скандують вони вже разом, і в кузові знову вибухає регіт.

Іншим разом Віталій теж тільки сміявся б, а зараз при грубуватих цих пустошах йому було ніби аж трохи ніяково, може, тому, що хлопець ще був повен все тієї ж особливої ніжності, що заповонила його на межівнику. Тоня, оця вертуха, оця смаглявка, це вона була причинницею всього, вона виповнила його новим, ні з чим не зрівняним почуттям. Дивно було, що разом провчилися стільки років і Тоня була для нього ну як усі, тільки й того, що її доводилося частіше виручати, бо

вчилася вона так собі і завжди клянчила, щоб їй підказували; крім усього іншого, їй ще й просто подобалось одержувати потай записки під час контрольних чи бути в центрі уваги всього класу, що силкується вирятувати її. Викликана до дошки, Тоня розважала всіх своєю боротьбою з труднощами героїчним викручуванням, бо хоч їй всі дружно й підказували на мигах, але вона й мигів тих не могла второпати і тільки витріщалась за спиною вчителя, на льоту хапаючи догадки невпадат, аж поки й саму її розбирав сміх. Однолітка з дівчатами класу, вона, проте, раніше за них розквітла, красовито вирівнялась дівочим станом, налилася тугенькими груденятами, і хлопці з класу казали, що вона вже й підгулює, що й вояки, приїжджаючи з полігона, вже нібито накидають на неї оком. Заморочений своїми антенами, сусідськими примусами та технічними журналами, Віталій досі мало такі речі й помічав, а ось тепер враз помітив. Тоня стала для нього понад усе. Як тепер між ними складеться? Чи захоче Тоня із ним дружити? Чи тільки так поманить, полегковажить та й майне далі? Адже їй одне задоволення — крутити голови хлопцям, про неї навіть самі дівчата кажуть: «Оце ще наш вихор! Не знає, на кому й спинитись...»

Машина наближається до Центральної. Дощувальні пристрої, що працюють в городній

бригаді, женуть в небо височенні водограї, водяним прохолодним пилом так і війнуло звідти на всіх. Дівчата заухкали. Та одразу ж після цього сліпучого дощу довелось висипати з кузова: приїхали.

Тоня зіскочила з машини коло подвір'я старшої сестри, в якій вона квартирує під час занять, а Віталик схопився біля радіовузла, не міг же він минути його й не зайти до свого найщирішого друга Сашка Литвиненка. В конторі порожньо, саме обідня перерва, двері в радіорубку відчинені навстіж, але Сашка нема, тільки навушники його лежать на столі та інструментів кинутих купа, знак того, що й господар десь поблизу. Голос Сашка, чистий, контральний, чути десь аж із кімнати бухгалтерії, видно, він там жартує з дівчатами, а тут тільки ластів'ята цівкають у гнізді, приліпленому в кутку, під самою стелею. Це ж додуматись треба приліпити його отам до жмутка проводів, серед мальовничого виноградного листя обоїв... Не боячись ні апаратури, ні людини, ластівки так і змигують білогрудо через вікно, влітають та вилітають — джик! джик! Всівшись на Сашковому місці, Віталик в задумі вивчає будову гнізда, ластівки завжди дивують його своїм інженерним умінням, — то ж треба зуміти так зробити, щоб гніздо не відліпилось від жмуття проводів, не впало. Над засохлим мулом (що його

нібито ластівки своєю слиною цементують) ще й кінську волосінь, як антену, наплутано, — тієї волосінню ластівка малят своїх прив'язує, щоб не повипадали з гнізда. Така розумна мати!

Від ластів'ячого гнізда Віталіїв погляд перехоплюється — в який уже раз! — на грамоти та дипломи, порозвішувані на стінах. Ці дипломи в різний час присуджено Сашкові за перемоги на змаганнях радіолюбителів-короткохвильовиків. Одержати їх було тріумфом не лише для господаря, а й для Віталія теж, бо відтоді як Сашко Литвиненко, закінчивши школу, став працювати ось тут радистом на радгоспному радіовузлі, ця радіорубка стала для Віталія його другою домівкою, і все зв'язане з нею він бере до серця, як своє. Скільки вечорів вони тут протовклися удвох із Сашком, лагодячи приймачі та студіюючи статті в технічних журналах, скільки разів, посхилявшись лобами, до пізньої ночі розбирали за цим столом різні схеми та вишукували рішення завдань, що їх одержує Сашко як заочник... Серед дипломів увагу привертають кілька незвичайних, одержаних Сашком із країн народної демократії: земна куля, оповита стрічкою з написом «AVIO», грамота у вигляді напівскрученого папірусу з червоною сургучевою печаткою — ця надійшла з Варшави, Сашко й туди досяг...

Одне лихо — на милицях стрибає Сашко.

Міною його покалічило ще хлопчаком (тоді, коли той фронтовик-учитель загинув), ногу порвало, зостався на все життя скаліченим. Але ж характер! Інший в такому стані зіскнів би, став би нудьгарем, песимістом чорним, а Сашко ніскільки не піддався. З усіх своїх друзів Віталій не знає людини більш життєрадісної, людини такої чистої і світлої душі. До милиць своїх Сашко ставиться насмішкувато, з якимось веселим презирством. Ось і зараз, влетівши в радіорубку, він з порога шпурляє обидві милиці аж у куток, наче хоче закинути їх на край світу.

Вхопившись однієї рукою за спинку стільця, він другою радісно б'є Віталіка по плечу:

— Здоров!

— Здоров.

— Майора — зборов?

— А хай йому... не доборов.

І при цьому — для випробу сили — міцний потиск рук.

Від Сашкового потиску у Віталія аж пальці злипаються, бо, літаючи на своїх милицях, Сашко так натренував м'язи рук, що вони в нього як у спортсмена. Віталік, правда, теж не якийсь там білоручка, і у відповідь він теж щосили здавлює Сашкову п'ятірню, радиста аж подив бере:

— О, ти сьогодні потужний!

Всідаючись, Сашко за звичкою стріпує пасмом м'якого хвилястого чуба — якось він вміє